

Research paper / Оригинальная статья
<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-68-86>
MPHTI: 06.71.02
JEL: O13, Q10, R11

Sustainable Development of Social and Engineering Infrastructure of Rural Areas Based on Corporate Social Responsibility

Onggarbek A. Alipbeki^a, Darima Zhenshan^{a*}, Nurlan Zh. Urazbayev^b, Chaimgul A. Alipbekova^a

^a S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Zhenis ave., 010000, Astana, Kazakhstan; ^b Kyzylorda University named after Korkyt Ata, 29A Aiteke bi str., 120700, Kyzylorda, Kazakhstan

For citation: Alipbeki, A. A., Zhenshan, D., Urazbayev N. Zh., & Alipbekova, Ch. A. (2023). Sustainable Development of Social and Engineering Infrastructure of Rural Areas Based on Corporate Social Responsibility. *Economics: the Strategy and Practice*, 18(1), 68-86, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-68-86>

ABSTRACT

It is important to improve the socio-economic situation of rural residents worldwide, improve the quality of life, and reduce poverty. The development of rural areas in Kazakhstan is considered a strategic goal and the mechanisms for its development are constantly being improved. Nevertheless, the income of the population in priority rural regions of the country and the level of access to social and Engineering Infrastructure Services could be higher than the urban population. The study showed the importance of strengthening trilateral ties between the state, business representatives and society, increasing the Corporate Social Responsibility (CSR) of local entrepreneurs in rural areas. The purpose of the study is to show the importance of CSR, as well as the state, in ensuring the high-quality functioning of social and engineering infrastructure in rural areas of Kazakhstan. In the study of Zerenda and Korgalzhyn districts of Akmola region for the period from 2010 to 2021; The analysis of the state of the economic, demographic, and socio-engineering infrastructure of the Auliekol and Altynsarinsky districts of Kostanay region was carried out. As a result, socio-economic and infrastructure problems in rural areas of the country were identified. In particular: in order to solve the problems of reducing the number of specialists in the social sphere, access to drinking water, roads, transport, internet, etc., the state can develop social and engineering infrastructure of rural territories by creating conditions for the development of local entrepreneurs and increasing their CSR.

KEYWORDS: Economy, Corporate Social Responsibility, Economy of Rural Areas, Practical validity, Social and Engineering Infrastructure

CONFLICT OF INTEREST: the authors declare that there is no conflict of interest

FINANCIAL SUPPORT: the study is funded by the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan (STP No. BR10764919)

Article history:

Received 8 January 2023
Accepted 11 February 2023
Published 30 March 2023

*Corresponding author: Zhenshan D. – candidate of economic science, Associate Professor, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Zhenis ave., 010000, Astana, Kazakhstan, 87014116895, e-mail: azan_tanat@mail.ru

Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік негізінде ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымын тұрақты дамыту

Әліпбеки О.Ә.^а, Женсхан Д.^{а*}, Уразбаев Н.Ж.^б, Алипбекова Ч.А.^а

^аС.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, даң. Жеңіс 62, 010000, Астана, Қазақстан; ^бҚорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, көш. Әйтеке би 29А, 120700, Қызылорда, Қазақстан

Дәйексөз үшін: Әліпбеки О.Ә., Женсхан Д., Уразбаев Н.Ж., Алипбекова Ч.А. (2023). Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік негізінде ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымын тұрақты дамыту. Экономика: стратегия және практика, 18(1), 68-86, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-68-86>

ТҮЙІН

Әлем бойынша ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартып, тұрмыс сапасын арттыру, ондағы кедейлікті азайту маңызды болып саналады. Қазақстанда ауылдық аумақтарды дамыту стратегиялық мақсат ретінде қарастырылады және оны дамытудың тетіктері үнемі жетілдіріліп келеді. Соған қарамастан, еліміздің басым ауылдық аймақтарындағы халықтың табыс мөлшері, әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым қызметтеріне қолжетімділік деңгейі қала тұрғындарымен салыстырғанда төмен. Зерттеуде ауылдық аумақтардағы жергілікті кәсіпкерлердің корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігін (КӘЖ) арттыра отырып, мемлекет, бизнес өкілдері, және қоғам арасындағы үш жақты байланысты нығайтудың маңызы көрсетілді. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдардың сапалы қызметін қамтамасыз етуде мемлекетпен қатар, КӘЖ-тің де маңызды екенін көрсету. Зерттеуде 2010-2021 жылдар аралығындағы Ақмола облысының Зеренді және Қорғалжын аудандарының; Қостанай облысының Аулиекол және Алтынсарин аудандарының экономикалық, демографиялық, әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарының жай-күйіне талдау жасалды. Нәтижесінде, еліміздің ауылдық аумақтарындағы әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық проблемалар анықталды. Соның ішінде: әлеуметтік сала мамандарының азаюы, ауыз су, жол қатынастарына, көлікке, интернетке қолжетімділік т.б. Проблемаларды реттеу мақсатында мемлекет жергілікті кәсіпкерлердің дамуына жағдай жасай отырып, олардың КӘЖ-ін арттыру арқылы ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамытуға болады.

ТҮЙІН СӨЗДЕР: экономика, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, ауылдық аумақтар экономикасы, практикалық негізділік, әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ: авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: зерттеуді Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы Министрлігі қаржыландырады (ҒТБ № BR10764919)

Мақала тарихы:

Редакцияға түсті 8 Қаңтар 2023

Жариялау туралы шешім қабылданды 11 Ақпан 2023

Жарияланды 30 Наурыз 2023

*Хат-хабаршы авторы: Женсхан Д. – э.ф.к., қауымдастырылған профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, даң. Жеңіс 62, 010000, Астана, Қазақстан, 87014116895, e-mail: azan_tanat@mail.ru

Устойчивое развитие социально-инженерной инфраструктуры сельских территорий на основе корпоративной социальной ответственности

Алипбеки О.Э.^а, Женсхан Д.^{а*}, Уразбаев Н.Ж.^б, Алипбекова Ч.А.^а

^аКазахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, пр. Женис 62, 010000, Астана, Казахстан; ^бКызылординский университет им. Коркыт Ата, ул. Айтеке би 29А, 120700, Кызылорда, Казахстан

Для цитирования: Алипбеки О.А., Женсхан Д., Уразбаев Н.Ж., Алипбекова Ч.А. (2023). Устойчивое развитие социально-инженерной инфраструктуры сельских территорий на основе корпоративной социальной ответственности. Экономика: стратегия и практика, 18(1), 68-86, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-68-86>

АБСТРАКТ

Сегодня улучшение социально-экономического положения сельского населения, повышение качества жизни и сокращение бедности являются важными приоритетами развития. Кроме того, развитие сельских территорий в Казахстане рассматривается как стратегическая цель, и постоянно совершенствуются механизмы ее развития. В то же время, размер доходов населения в приоритетных сельских районах и уровень доступности услуг социально-инженерной инфраструктуры ниже, чем у городского населения. В исследовании подчеркивалась важность укрепления трехсторонних связей между государством, представителями бизнеса и обществом с повышением корпоративной социальной ответственности (КСО) местных предпринимателей на сельских территориях. Цель исследования - показать важность КСО, а также государства, для обеспечения качественной деятельности социально-инженерной инфраструктуры сельских территорий Казахстана. В исследовании проведен анализ состояния экономической, демографической, социально-инженерной инфраструктуры Зерендинского и Коргалжынского районов Акмолинской области, Аулиекольского и Алтынсаринского районов Костанайской области за 2010-2021 годы. В результате выявлены социально-экономические, инфраструктурные проблемы на сельских территориях страны. В том числе такие как: сокращение число специалистов социальной сферы, доступа к дорожным сооружениям, питьевой водой, транспорту, интернету и т.д. В целях урегулирования проблем государством, возможно развитие социально-инженерной инфраструктуры сельских территорий путем повышения КСО местных предпринимателей с созданием условий для их развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономика, корпоративная социальная ответственность, экономика сельских территорий, практическая обоснованность, социально-инженерная инфраструктура.

КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

ФИНАНСИРОВАНИЕ. исследование финансируется Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан (НТП № BR10764919).

История статьи:

Получено 8 января 2023

Принято 11 февраля 2023

Опубликовано 30 Марта 2023

* **Корреспондирующий автор:** Женсхан Д. – к.э.н, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, пр. Женис 62, 010000, Астана, Казахстан, 87014116895, e-mail: azan_tanat@mail.ru

Кіріспе

Жаһандану жағдайында сәйкес көптеген мемлекеттер әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларын жетілдірді және бизнес, қоғам және қоршаған орта арасындағы өте тығыз байланыстардың бар екендігін дәлелдей отырып, практикалық тұрғыда корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің маңызын одан әрі арттырды. Бизнес адамдарға қызмет көрсете отырып, пайда табу мақсатында қоршаған орта мен қоғамдық ресурстарды пайдаланады. Осылайша бизнес өкілдері қолда бар ресурстарды барынша тиімді басқара отырып, бизнестің ұзақ мерзімді жандануы үшін нарықты инклюзивті және тұрақты етеді (Antonio et al., 2022). Мемлекет адам ресурстарының тұрмыс сапасын жақсарту мақсатында бизнес өкілдеріне қажетті жағдайларды жасап, қоғамдық қажеттіліктерді мүмкіндігінше қамтамасыз етеді. Соған қарамастан, әлем бойынша соңғы жылдарда қала мен ауылдық елді мекендер арасындағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық теңгерімсіздік артып отыр.

Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, халықаралық кедейлік шегінен төмен тұратын әрбір бес адамның төртеуі ауылдық жерлерде қоныстанған (Castaneda et al., 2018). Біріккен Ұлттар Ұйымының 2021 жылғы Дүниежүзілік әлеуметтік есебінде – әлем бойынша ауыл тұрғындарының мобильді интернетті пайдалану мүмкіндігі қала тұрғындарына қарағанда 40 пайызға төмен (World-Social-Report, 2021). 2022 жылдың қаңтар-маусым айларында ауыл шаруашылығы саласындағы жалақы 163223 теңгені құрады және республика бойынша орташа жалақыдан (298572 теңге) 45,3 пайызға төмен (Bureau of National Statistics, 2022). Бұл ауыл тұрғындарының сатып алу қабілетін төмендетіп, кәсіпкерлерлік қызметті дамытуды шектейді, сонымен қатар, оларды сапалы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым қызметтерімен қамтамасыз етуді қиындайды.

2022 жылдың басында, ауылдық территорияларда 770 мыңнан астам адам орталықтандырылған сумен қамтамасыз етілмеген, әсіресе Түркістан, Қостанай, Жамбыл, Шығыс Қазақстан облыстарындағы жағдай күрделі (Nigmatov, 2022). Ел бойынша ауылдардың тек 22%-ы ғана газбен жабдықталған, электр желілерінің тозуы ауылдық территориялар үшін үлкен проблема, ол ел бойынша орта есеппен 58%-ды құрайды.

Елімізде қалыптасқан осындай өткір мәселелер, қала мен ауылдық елді мекендер

арасындағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық теңгерімсіздіктің пайда болуына алып келді. Нәтижесінде ауылдағы еңбекке қабілетті халықтың көші-қоны еліміздегі өзекті проблемаға айналды. Экономикалық қызмет түрлері бойынша ауыл шаруашылығы секторындағы жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2010 жылы 28,3% құраса, 2022 жылдың басында бұл көрсеткіш 14,9 % азайып, 13,4% құрады. Нәтижесінде ЖІӨ құрылымындағы ауыл шаруашылығы саласының тұрақты өсімі сақталмады. 1999 жылы ЖІӨ-гі ауыл шаруашылығы үлесінің ең жоғары көрсеткіші тіркеліп, 9,9% - құрады. Өкінішке орай, бұл көрсеткіш бойынша 2021 жылы 5,1% дейін төмендеді. Еліміздің ауылдық аумақтарында қалыптасқан осындай өзекті проблемаларды тек мемлекет тарапынан реттеу және уақтылы қаржыландыру қиынға соғады (Nigmatov, 2022). Сондықтан, дамыған және дамушы елдердің тәжірибесін ескере отырып (Yurina et al., 2020; Kumar et al., 2015; Simona, 2020), ауылдық аумақтарды бизнес-құрылымдар арқылы корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік аясында дамыту көптеген зерттеушілердің еңбектерінде тиімді деп көрсетілген.

Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік (КӘЖ) – ұйымның қызметінің клиенттерге, қызметкерлерге, олардың отбасыларына, жергілікті қоғамдастыққа, қоршаған ортаға өз қызметінің барлық аспектілеріне әсері үшін жауапкершілікті өзіне ала отырып, ұйымды қоғамның мүдделерін ескеруге итермелейтін ұғым (Yurzina et al., 2020). Корпоративтік жауапкершіліктің үш негізгі бағыты бар, олар: корпоративтік экономикалық, корпоративтік экологиялық және корпоративтік әлеуметтік. Бұл бағыттар ауылдық территорияларды тұрақты дамытудың негізі бола алды.

Әдебиеттерге шолу

Жаһандану жағдайындағы замануи өзгерістерге сәйкес ауылдық аумақтар мен ауылдық елді мекендерді тұрақты дамыту бойынша қолда бар әдебиеттерді зерделеу бізге ауылдық аумақтарды орнықты дамыту аспектісінде әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың шетелдік жүйесін зерделеуге және Қазақстандық практикаға неғұрлым табысты мысалдарды экстраполяциялауға біраз мүмкіндік береді. Қазақстанға қатысты шетелдік тәжірибені жүйелеуге және белгілі бір топтарға біріктіруге болады. Қазақстанның

тәжірибесіне ең жақын келетін, яғни, іске асыру үшін неғұрлым шынайы - тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға кепілдік беретін ауылдық аумақтарды әлеуметтік жайластырудың сәтті нәтижелері мен шарттары көрсетілген зерттеулер таяу шет елдердің тәжірибесі (Yurzina, 2020). Бұл топқа Беларусь мен Ресейдің тәжірибесін қосуға да болады. Өткен жылдардағы қазақстандық және ресейлік ғылыми әдебиеттерде жоспарлы социалистік экономика жағдайында ауылдық аумақтар мен ауылдық елді мекендерді дамыту проблемаларына арналған көптеген зерттеулер бар. Алайда, саланы нарықтық қатынастар рельестеріне көшіру бойынша аграрлық сектордың жүргізген реформалары ауылдық елді мекендерді қалыптастыру және олардың әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту шарттарын түбегейлі өзгертті. Нәтижесінде бұрын жүргізілген зерттеулердің көптеген ережелері өзектілігін жоғалтты. Осыған орай ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымын заманауи қажеттіліктерге байланысты дамытудың теориялық және практикалық тетіктерін зерттеу өзекті болып табылады.

Көптеген отандық және шетелдік зерттеушілер ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымындағы мәселелерді корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік аясында шешуге болатынын ғылыми негіздеп, оны зерттеуге айтарлықтай үлес қосты.

Ауылдық аумақтардың дамуына жергілікті кәсіпкерлер мен кәсіпорындар КӘЖ аясында маңызды әсер ете алады (Kumar et al., 2021; Simona et al., 2020; Tatyana et al., 2020).

Соған сәйкес, қазіргі таңда ғалымдар ауылдық аумақтарды дамыту, ауыл тұрғындарының табысын арттыру, инфрақұрылымдарды заманауи талаптарға сәйкестендіруде жергілікті компаниялардың рөлі мен қоғамдық әсерін анықтауға негізделген көптеген ғылыми зерттеулер жүргізеді (Arato et al., 2016; Khan et al., 2020; Nawaz et al., 2021). Ғалымдардың еңбектерінде ауылдық территориялардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымын дамуда мемлекетпен қатар, КӘЖ-тің рөлі басым екендігі кеңінен көрсетілген.

Табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, ауылшаруашылық өнімдерін өндіру шығындарын үнемдей отырып, азық-түлік өнімдерінің түпкі бағасына әсер ету, ішкі нарықтағы баға тұрақтылығын сақтау, шағын және орта бизнесті дамыту, жалпы алғанда тұрақты бизнес-процестерді нығайту арқылы ауыл

тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруда КӘЖ ерекше маңызға ие (Fortunati, 2020).

Жаһандық бәсекелестіктің ұдайы дамуы жағдайында КӘЖ аясында өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекелестік артықшылықтары (Mednikova, 2014) және оның стратегиялық мүмкіндіктері өте жоғары (Sisenova, 2020; Nurmuhametov & Beketova, 2022). Қазақстанның экономикалық дамуы үшін ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамыту (Tleuberdinova et al., 2021) және оны бизнес құрылымдар арқылы нығайта отырып, ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруға әсерін нығайту (Zhenshan et al., 2022) отандық ғалымдардың еңбектерінде де анық көрсетілген.

Зерттеуші ғалымдар ауылдық аумақтарды дамытуды өзіндік деңгейде, әр түрлі бағыттарда дамытуды ұсынған. Олардың көпшілігі қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтың проблемалық сипаттарын қарастыра отырып, халықтың тығыздығы критерийімен байланыстырған. Алайда, халық бір елде тығыз деп саналса, екінші елде сирек деп санауға болады. Ауыл шаруашылығы басым ауылдық елді мекендер ауылдық болып деп саналады, ал сауда мен өнеркәсіп секторлары басым аудандар қалалық болып саналады. Ғылыми тұрғыдан қарастырғанда, ауыл шаруашылығы басым аудандар осы қызметке қажетті жердің мөлшерін иелене отырып, аз қоныстанған болуы керек. Керісінше, сауда және өнеркәсіп процестері бар ауылдар көптеген адамдардың жұмыс істеуін талап етеді, сондықтан ол аудандарда халық тығыздығы жоғары болуы тиіс.

Кетірілген зерттеулердің басым бөлігі ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды дамытудың мүмкін критерийі ретінде экономикалық қызметтің басымдылығын негіздейді. Сондықтан, ауылдық аумақтардың даму жағдайын сипаттауда нақты бір критерийлер болуы тиіс. Бұл жағдайлар ауылдық аумақтардың қазіргі даму жағдайын, қала мен ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы арасындағы алшақтықты, урбандалу және ішкі көші-қон процестеріндегі проблемаларды кешенді реттеудің жетілдірілген механизмдері керек екендігін дәлелдейді. Зерттеуде ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды дамытудың негізгі тетігі ретінде корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік ұсынылады.

Әдіснама

Мемлекеттің ауылдық территорияларды және өңірлерді дамыту мақсатында әзірленген бағдарламалары, ұлттық жобалары мен түрлі деңгейдегі шарлары - ауыл тұрғындарының табысын арттырып, олардың әл-ауқатты мен өмір сүру сапасына, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық жағдайына оң әсер еткенін атап өткен дұрыс. Дегенмен, заманауи білім мен ғылым, технология, инновациялардың қарқынды дамуы жағдайында ауыл және қала тұрғындарының өмір сүру сапасы, табыс деңгейі, халықтың орналасу тығыздығы, инфрақұрылым қызметтерімен қамтамасыз етілу деңгейі, бойынша айырмашылықтар пайда бола бастады. Мақаланың мақсаты Қазақстандағы ауылдық аумақтарының әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарының қазіргі жай-күйін талдау, жүйелеу және анықталған проблемаларды корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік аясында дамытудың ғылыми негіздері бойынша ұсыныстар жасау болып табылады.

Қазақстанның ауылдық елді мекендерінің әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарындағы ағымдағы жағдайды нақты көрсету үшін еліміздің Солтүстік өңіріндегі Ақмола облысының Зеренді және Қорғалжын аудандарының, сонымен қатар, Қостанай облысының Аулиекол және Алтынсарин аудандарының әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдары талдалды.

Әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым проблемаларының ауылдық аумақтарды дамытуға теріс әсерін зерделеу кезінде жүйелі және логикалық әдістер пайдаланылды. Ал соңғы 20 жылдағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымның ескірген және қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келмейтін ауылдық аумақтарда қалыптасқан жағдайды кешенді зерттеу кезінде кеңістіктік-уақыттық деректер әдісі қолданылды.

Интерполяция және экстраполяция әдістерінің көмегімен Қазақстанның ауылдық аумақтарында, оның ішінде Зеренді және Қорғалжын аудандарындағы халық санының азаю үрдісі есептелді. Корреляциялық әдісті қолдана отырып, ауыл халқының азаюы мен әлеуметтік факторлар арасындағы функционалдық байланыстың өзара тығыздығы есептелді.

Ауылдық елді мекендердің – әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарына талдау жасалады. ЖІӨ-гі ауыл шаруашылығы үлесі, еліміздегі жалпы халыққа есептегенде

ауыл тұрғындарының үлесі, олардың табыс деңгейі, ауыл халқының табиғи өсімінің (кемуінің) жалпы коэффициенті, ауылдық елді мекендердегі және таңдалған аймақтағы халық санының өзгеру динамикасын зерттеп зерделеу барысында салыстырмалы талдау, статистикалық топтастыру, іріктеп бағалау әдістері қолданылды.

Әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдардағы қазіргі проблемаларының ауылдық аумақтардағы дамуына кері әсерін зерделеуде жүйелі және логикалық әдістер қолданылды. Ал ауылдық аумақтардағы ескірген және заманауи талаптарға сәйкес келмейтін әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдардың салдарынан орын алып отырған жағдайды кешенді зерттеу кезінде кеңістік-уақыттық деректер әдісі қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының, БҰҰ-ның ресми сайтынан алынған ауылдық территорияларды дамыту жөніндегі жылдық есептерден құрастырылады.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан үшін ауылдық аумақтардағы халықтың табыс деңгейін республиканың орташа табыс деңгейіне дейін арттыру, ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын қалалық деңгейге дейін көтеру, ірі қалалардағы инфрақұрылымдық жүктемелерді төмендету, ішкі көші-қон және демографиялық проблемаларды реттеу мемлекеттің маңызды міндеттері қатарына жатады. Себебі еліміздің Ұлттық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуы үшін ауылдық аумақтардың әлеуметтік, экономикалық, экологиялық ахуалдарын жақсарту шараларын әзірлеу өз мәнін жоғалтпайды.

Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуы ауыл тұрғындарының өмір сүру жағдайларының қала тұрмысына барынша жақын болуымен байланысты. Сондықтан, ауылдық территориялар үшін әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымды дамыту бірінші дәрежелі мәнге ие өзекті шаралардың бірі. Әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымдар ауылдық елді мекендердің заманауи талаптарға сәйкес дамуының негізгі тетігі ретінде насихатталды. Ауылдық жерлердің дамуына назар аудармау және оны елемей ауыл халқының әл-ауқатының нашарлауына, сонымен қатар, бизнеске де, қоғамға да теріс әсер етуі мүмкін.

Ауылдық аумақтарды дамытудың стратегиялық бағытты мен мемлекеттік маңызын COVID-19 пандемиясы да дәлелдеді. Пандемия бүкіл әлемге үлкен қайғы-қасірет алып келді, миллиондаған адамдардың өмірін қиды, ондаған жылдар бойғы дамуды өзгертті, 2030 жылға қарай тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізуді одан әрі қиындатты. Дегенмен, тиімді шараларды жүргізу нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық жағдайларды жақсартуға, қалпына келтіруге, жасыл, инклюзивті және тұрақты болашақты құруға мүмкіндіктер бар. Пандемия тәжірибесі, мысалы, жоғары сапалы интернет байланысы икемді еңбек жағдайларымен үйлесетін жерде, дәстүрлі түрде қалалық деп саналатын көптеген жұмыс орындарын ауылдық жерлерде де орындауға болатындығын көрсетті (Castaneda et al., 2018). Бұл өзгеріс ТДМ-ға қол жеткізу үшін іргелі болып табылатын ауылдық жерлерді дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашты.

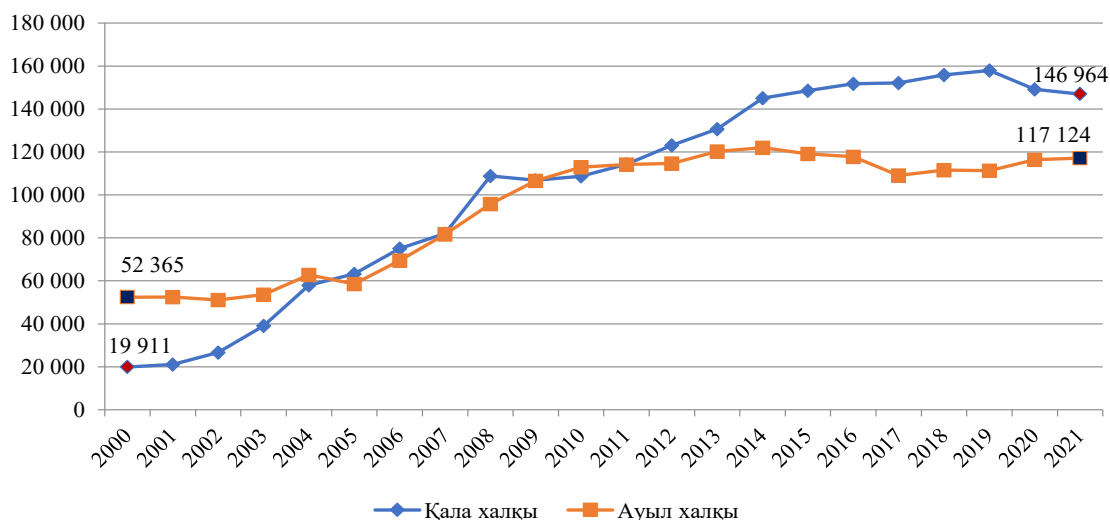
COVID-19 пандемиясы кезінде әлемнің көптеген бөліктеріндегі адамдарға ауылдық аумақтар мен оның инфрақұрылымдарын дамытудың маңыздылығы айқын сезілді. Ауылдық жерлер азық-түлік пен энергия сияқты маңызды тауарлар мен қызметтердің дәстүрлі көзі ғана емес, сонымен қатар таза ауа мен демалыс көзі екенін дәлелдеді. Әлемнің кейбір дамушы және дамыған елдерінің қала тұрғындары карантин кезінде табыс көздерінің жоғалуына тап болған кезде олар өз ауылдарына кері көші-қон деп аталатын процесс арқылы қайта оралуды таңдаған. Бұл жағдайлар ауылдық аумақтарды дамытудың маңызды екенін көрсетеді.

Дегенмен, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы реформалар ауылдық аумақтардың әлеуметтік-мәдени және демографиялық тенденцияларын, әртүрлі құндылықтарын, дағдыларды, ауылдық елді мекендердің өзара байланысын, басқару құрылымдарын және ауылдық қауымдастықтарды басқару желілерін өзгертті. XX ғасырдың 90 - жылдарындағы қазақстандық қоғамның өтпелі кезеңі ауылдық жерлерде көптеген әлеуметтік-экономикалық проблемаларды қалыптастырды. Әлеуметтік инфрақұрылым нысандарын жергілікті өзін-өзі басқару органдарына беру арқылы ауыл халқын әлеуметтік қорғау әрекеті де тиімсіз шара болып қала берді, өйткені жергілікті атқарушы ауылдық құрылымдардың бюджеті ауылдық елді мекендердің әлеуметтік нысандарын қаржылай қамтама-

сыз ету үшін жеткілікті болмады (Kosymbaeva, 2019). Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен кәсіпкерлер оларды қаржыландырудан бас тартты. Мұның бәрі ауылдық аумақтардағы онсыз да жеткілікті дамымаған әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының күрт төмендеді және ол қазірге дейін жалғасуда. Экономикалық қызмет түрлері бойынша ауыл шаруашылығы секторындағы жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2010 жылы 28,3% құраса, 2022 жылдың басында бұл көрсеткіш 14,9 % азайып, 13,4% құрады. 1999 жылы ЖІӨ-гі ауыл шаруашылығы үлесінің ең жоғары көрсеткіші тіркеліп, 9,9% - құрады. Өкінішке орай, бұл көрсеткіш бойынша 2021 жылы 5,1% дейін төмендеді. Нәтижесінде ЖІӨ құрылымындағы ауыл шаруашылығы саласының тұрақты өсімі сақталмады және ауыл тұрғындары жылдан жылға азайып, урбандалу процесі орын алды (1-сурет).

1-суреттегі статистикалық деректерден көрініп тұрғандай, соңғы он жылда (2011 жылдан бастап) ауыл халқының табиғи өсімі қалалықтармен салыстырғанда 20% төмендеді. Бұл ұрбандалу процестерімен тікелей байланысты.

1990 жылы еліміздегі жалпы халыққа есептегенде ауыл тұрғындарының үлесі 42,9% болып, 2008 жылы 46,9 % дейін өсті. 2009 жылдан бастап бұл көрсеткіш біртіндеп төмендеп, 2022 жылдың басында 40,9 % құрады. Осылайша ауыл тұрғындарының үлесі 2022 жылы 2008 жылмен салыстырғанда 6% азайды. 2020-2022 жылдар аралығындағы халық саны: Солтүстік Қазақстан облысында - 34,5% – ға, Павлодар облысында – 23,8% – ға Қостанай облысында – 21,2%-ға, Шығыс Қазақстан облысында – 18,4%-ға азайған. 2 млн-ға жуық ауыл тұрғы еліміздегі үш ірі қаланың маңына (Астана, Алматы, Шымкент) шоғырланды. 2016 жылы қартаю индексі ауылдық жерлерде 100 балаға - 22,1 болса, 2021 жылы 23,9 құрады. Өңірлік бөліністе халықтың қартаю индексінің ең жоғары деңгейіде осы облыстарда тіркелген: Солтүстік Қазақстан облысында 100 балаға 62,9%; Қостанай облысында 58,2%, ал Шығыс Қазақстан облысында 50,9% құрады (Bureau of National Statistics, 2022).

Сурет 1 - Қазақстан Республикасы халқының табиғи өсімі (кему), адам

Figure 1 - Natural growth (decline) of the population of the Republic of Kazakhstan, people

Ескерту: авторлармен дереккөзі негізінде құрастырылған Bureau of National Statistics (2022)

Елдегі жалпы халық санының өсуіне байланысты ауыл халқының саны 2021 жылғы 2000 жылмен салыстырғанда 18,8%-ға өсті. Сәйкесінше, қарастырылып отырған кезеңде ауылдық елді мекендердегі жұмыс күші 34,8%-ға; жұмыспен қамтылған халық - 48,4%-ға; жалдамалы жұмыскерлер екі жарым есе өсті. Қол жеткізілген оң нәтижелерге қарамастан, 2021 жылдың соңында еліміздегі кедейлік деңгейінің үлесі қала халқында 3,8%, ал ауыл халқында бұл көрсеткіш 7,2% тең болды. Демек, ауыл халқының кедейлік деңгейі қаламен салыстырғанда екі есеге дейін немесе 89,5 пайызға жоғары. Елімізде қалыптасқан осындай өткір мәселелер, қала мен ауылдық елді мекендер арасындағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық теңгерімсіздіктің пайда болуына алып келді. Нәтижесінде ауылдағы еңбекке қабілетті халықтың көші-қоны еліміздегі өзекті проблемаға айналды.

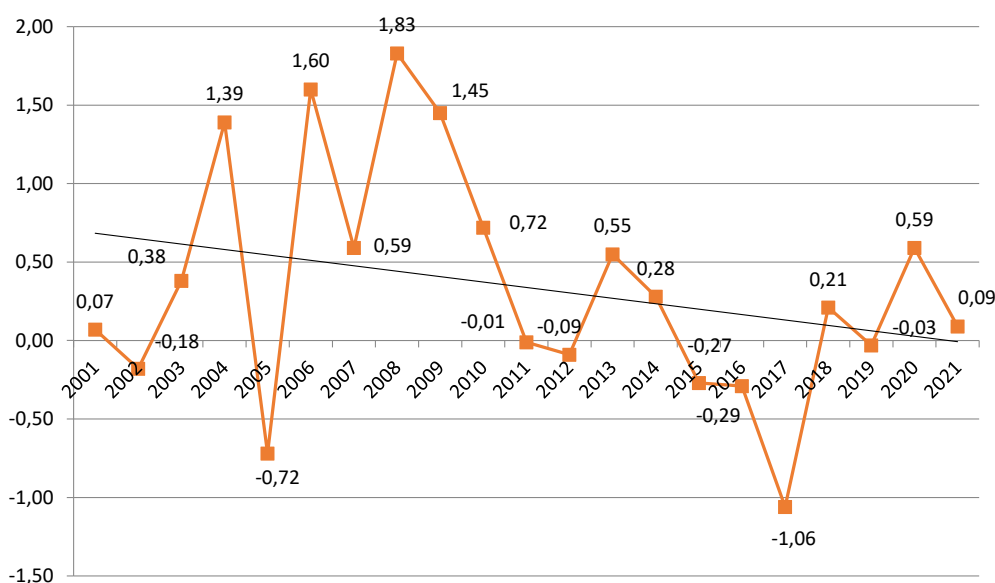
2022 жылғы «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ мамандарымен ұсынылған деректерді негізге алатын болсақ (Nigmatov, 2022), ауылдардың тек 81%-да денсаулық сақтау қызметтерін тікелей өз елді мекенінен алуға болады. Мәдени – демалыс мекемелерімен-клубтармен, мәдениет үйлерімен қамтамасыз етілу - 41% шегінде. Ауылдық жерлерде 27 апатты және 82 үш ауысымды мектеп жұмыс істейді. 770 мыңнан астам адам

орталықтандырылған сумен жабдықтаумен қамтамасыз етілмеген, әсіресе Түркістан, Қостанай, Жамбыл, Шығыс Қазақстан облыстарындағы жағдай күрделі күйінде қалып отыр. Ел бойынша ауылдардың тек 22% - ы газбен жабдықтау жүйесіне қосылған. Тіпті газдандырылған аймақтарда да отынның бұл түрімен қамтамасыз етілмеген ауылдар бар. Электр желілерінің тозуы үлкен проблема болып қалып отыр, ол ел бойынша орта есеппен 58% - ды құрайды. Цифрландыру ауқымына қарамастан, ауылдық елді мекендердің үштен біріне жуығы Интернетке кең жолақты қолжетімділікке ие емес. Жағдайы жақсы және қанағаттанарлық деп танылған облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі 71%-ды ғана құрайды. Бірқатар өңірлерде жергілікті жолдардың қанағаттанарлықсыз жағдайдағы жоғары үлесі сақталуда. Бұл Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Атырау және Солтүстік Қазақстан облыстарында байқалады.

Осы проблемаларды шешу, ауылдық аумақтардың инфрақұрылымын жаңғыртудағы түбегейлі өзгерістерін жасау мақсатында 2019 жылы «Ауыл – ел бесігі» жобасы қабылданды. Онда мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету қағидаттарын қалыптастырудың жаңа тәсілдері қолданылды (Sklyar, 2019). Халықаралық сарапшылармен бірлесіп, халық саны бағалаудың неғұрлым маңызды пара-

метрі ретінде қаралған аумақтардың басымдылығы үшін көрсеткіштерді есептеу әдістемесі мен модельдері жетілдірілді. Нәтижесінде 6,3 мың ауылдан даму әлеуеті бар 3,5 мың ауыл іріктелді, онда 6,9 миллион адам тұрады, бұл елдің ауыл халқының жалпы санының 90%-ын құрайды. Қалған елді мекендерде қымбат тұратын инфрақұрылым салу экономикалық тұрғыдан орынсыз. Ол ауылдарды сумен және энергиямен жабдықтау жөніндегі базалық қызметтермен қамтамасыз ету қарастырылған.

Ағымдағы жағдайды ескеретін болсақ, ауылдық территориялардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдардың ескіруі мен ондағы қызмет сапасының төмендеуі, ауыз суға, көлікке, ұялы байланысқа және интернетке қолжетімділіктің болмауы (World-Social-Report, 2021) салдарынан еліміздегі ауыл халқы санының қысқаруы және тұрғындардың қалаға көшуі, урбандалу процесі орын алуда (Bureau of National Statistics, 2022), (сурет 2).

Сурет 2 - Ауыл халқының табиғи өсімінің (кемуінің) жалпы коэффициенті, 1000 адамға
Figure 2 - The total coefficient of natural increase (decrease) of the rural population, per 1000 people

Ескерту: авторлармен дереккөзі негізінде құрастырылған Bureau of National Statistics (2022)

2-суреттен көріп отырғанымыздай статистикалық мәліметтер ауыл халқының табиғи өсімінің жалпы коэффициентінің тұрақсыздығын және оның төмендеу тенденциясын көрсетеді. Ауыл тұрғындарының саны 2022 жылы 2008 жылмен салыстырғанда 6,4% азайды. Халық санының азаюы себебінен ауылдық елі мекендер саны да қыстарған, яғни 1991 жылды 2021 жылмен салыстырғанда 20% азайды. Бұл жағдайлар ауылдық аумақтардағы әлеуметтік бақылаудың төмендеуіне, ауылдың өмір салтына тән дәстүрлердің сақталмауына және азық-түлік пен ұлттық қауіпсіздік проблемаларды қалыптастыратын күрделі құбылыстар.

Ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдары бойынша келтірілген мәселелердің бірінші салдары, демографиялық проблемалардың күшеюіне, оның ішінде ең өткір түрі еңбекке қабілетті халықтың көші-қоны болып табылады. Нақтырақ айтқанда Қазақстанда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, яғни 1990 жылы еліміздегі жалпы халыққа есептегенде ауыл тұрғындарының үлесі 42,9% болды. 1996 жылы бұл көрсеткіш 44,3% дейін өскен. 1993-1995 жылдары еліміздегі жаппай жеке-шелендіру салдарынан көптеген АЕМ-де жұмыссыздықтың орын алду салдарынан ауыл тұрғындары тағы да азая бастады.

2022 жылдың басында бұл көрсеткіш 40,5% құрап отыр. Ауыл халқының 2 миллионға жуық тұрғыны төрт ірі қаланың маңына, яғни Нұр-сұлтан, Алматы, Шымкент және Ақтөбе төңірегінде тұрады (Bureau of National Statistics, 2022). Оларда күнделікті еңбек көші-қоны үшін мүмкіндіктер пайда болды. Бұл құбылыстың салдары-әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымға айтарлықтай жүктеме келтірілуде, тұрғын үйдің жетіспеушілігі және басқалар.

Ауылдық территориялардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарының қазіргі жағдайын талдау мақсатында Ақмола облысының Зеренді және Қорғалжын аудандары; Қостанай облысының Аулиекол және Алтынсарин аудандары таңдалып алынды. Ауылдық елді мекендердің әлеуметтік жағдайын сипаттайтын келесідей көрсеткіштерге талдау жүргізілді: жұмыссыздық деңгейі; мектепке дейінгі мекемелер мен ондағы балалар; жалпы білім беретін мектептері бар АЕМ; бейімделген ғимараттардағы мектептер және ондағы оқушылар саны; денсаулық сақтау объектілері бар АЕМ; науқастарды қабылдауға арналған төсек-орындар; дәрігерлер мен медицина қызметкерлерінің саны; АЕМ-дегі кітапханалар мен мәдени мекемелер; автомобиль жолдарының жалпы жағдайы; ауыз сумен қамтамасыз етілу жағдайы. Зерттеу 2010 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі деректерді қамтыды. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, статистикалық топтастыру, корреляциялық-регрессиялық талдау, іріктеп бақылау әдістері қолданылды.

Зеренді ауданы Ақмола облысындағы ең ірі курорттық аудандардың бірі болып табылады. Халық саны бойынша облыстың 17 ауданының топ – 3 құрамына кіреді (Bureau of National Statistics, 2022). Орман алқаптары, әсем жерлер, таза су айдындары, минералды бұлақтар туризм және спорт индустриясын, санаторий - курорттық аймақты, демалыс үйлері мен балаларды сауықтыру орталығын, тау шаңғысы базасын, табиғи ұлттық саябақты дамытуға жарамды. Сондықтан аудандағы инженерлік инфрақұрылым әлеуметтік инфрақұрылымға қарағанда жақсы дамыған.

Қорғалжын ауданы балыққа бай көл дала аймағында орналасқан, көлдерде ұялары мен тұрақтары бар, суда жүзетін және қоныс аударатын жануарларға бай. Оның су қоймаларында сирек кездесетін қызғылт қоқиқаздар кездеседі. Жер көлемі бойынша

Зеренді ауданына қарағанда 19,1% артық. Әр тұрғынға орта есеппен 109,9 гектар жер келеді. Дегенмен, аудан халқы ауданы бойынша соңғы орында (Bureau of National Statistics, 2022).

2010-2021 жылдар аралығында Зеренді ауданында халық саны жылына орта есеппен 0,77%-ға, ал Қорғалжын ауданында - 1,11%-ға азайды. Қорғалжын ауданында халық санының азаюына тікелей әсер ететін негізгі факторлар: жалпы білім беретін мектептері бар АЕМ саны; үлгілік мектептер саны; бейімделген ғимараттардағы мектептер; денсаулық сақтау объектілері бар АЕМ саны; науқастарды қабылдауға арналған төсектер саны; дәрігерлер саны; медицина қызметкерлерінің саны.

Аудандардағы халық санының өзгерістеріндегі динамикалық тенденцияларды анықтау үшін қатарларды өңдеу әдістерінің ішінде ең қолайлысы тренд теңдеуін құру болып табылады. Біз кіші квадраттар әдісімен Зеренді және Қорғалжын аудандарындағы халықтың жылына орта есеппен қаншаға азайғанын анықтаймыз. Төменде ең қарапайым тренд теңдеулері келтірілген:

Түзу сызықты функция түріндегі теңдеу:

$$Y_t = a_0 + a_1 t$$

Көрсеткішті функция түріндегі теңдеу:

$$Y_t = a_0 \cdot a_1^t$$

Екінші ретті парабола тәріздес теңдеу:

$$Y_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$$

Ең төменгі квадраттар әдісінің көмегімен Зеренді және Қорғалжын ауданындағы халық санының төмендеу тенденциясын анықтаймыз.

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum t = \sum Y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum Yt \end{cases}$$

Қарастырылып отырған аудандар бойынша сызықтық функцияның параметрлерін анықтаймыз:

Зеренді ауданы бойынша:

$$\begin{cases} 12a_0 + 78a_1 = 468365 \\ 78a_0 + 650a_1 = 3001003 \end{cases}$$

Қорғалжын ауданы бойынша:

$$\begin{cases} 12a_0 + 78a_1 = 100007 \\ 78a_0 + 650a_1 = 698339 \end{cases}$$

$a_1 = -303$; $a_0 = 40850$. Демек, тенденция теңдеуі: $Y_t = 40850 - 303t$, яғни соңғы 12 жылда Зеренді ауданының халқы жыл сайын орта есеппен

303 адамға азайды. Осы теңдеудің көмегімен кезең арасындағы жылдар үшін ауылдық елді мекендердегі халық санының азаю тенденциясының теориялық деңгейін есептеуге болады (интерполяция әдісі).

Зеренді ауданының 2018 жылға арналған халық санының теориялық деңгейі: $2018 = 41000 - 303 * 9 = 38273$ адам. осылайша, алдағы 3-4 жылда да халық санының төмендеу қаупінің теориялық деңгейін есептеуге болады (экстраполяция әдісі):

Зеренді ауданы бойынша: $Y_{2025} = 41000 - 303 * 16$ және 36152 адамға дейін төмендеу қаупі; Қорғалжын ауданы бойынша $Y_{2025} = 9928 - 117 * 16$ және 8056 адамға дейін төмендеу қаупі бар.

Қорғалжын ауданының халық саны Зеренді ауданымен салыстырғанда 4,3 есе аз. Сондықтан, аудандағы инженерлік әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым мәселесі өте күрделі (кесте 1).

Кесте 1 – Ақмола облысы, Қорғалжын ауданының бойынша әлеуметтік инфрақұрылым объектілері мен мамандарының динамикалық өзгерістері, (2010-2021 жж.)

Table 1 - Dynamic changes in social infrastructure facilities and specialists in the Korgalzhyn District of Akmola region (2010-2021)

Жылдар	Халық саны, адам (жыл соңына)	АЕМ саны	Білім беретін мектептері бар АЕМ саны	Денсаулық сақтау объектілері бар АЕМ саны	Науқастарды қабылдауға арналған төсек саны	Дәрігерлер саны	Медицина қызметкерлерінің саны
2010	9665	22	20	18	65	20	81
2011	9598	22	21	18	50	18	96
2012	9 528	22	21	18	45	17	87
2013	9 505	22	21	18	45	16	72
2014	9466	22	20	18	45	16	72
2015	9 421	22	19	18	45	16	72
2016	9 435	22	18	18	40	19	81
2017	8 826	22	17	18	36	18	79
2018	8 822	22	16	16	36	11	75
2019	8 649	18	15	13	36	11	75
2020	8 627	18	15	13	36	11	62
2021	8 465	18	15	13	36	9	54
Ауытқу (2021/2010), %	87,58	81,82	75,00	72,22	55,38	45,00	66,67

Ескерту: авторлармен дереккөзі негізінде құрастырылған Bureau of National Statistics (2022)

1-кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай Қорғалжын ауданының кестедегі барлық әлеуметтік көрсеткіштері төмендеуде. Атап айтқанда 2021 жылы 2010 жылмен салыстырғанда халық саны 12,42%; АЕМ саны 18,18%; білім беретін мектептері бар АЕМ саны -25%; денсаулық сақтау объектілері бар АЕМ саны 27,78%; науқастарды қабылдауға арналған төсек саны 44,62%; дәрігерлер саны 55%; медицина қызметкерлерінің саны 33,33%

азайды. Бұл проблемалар ауыл тұрғындарының перспективалы жаққа кетуіне әкелді.

2-кестеде біз корреляциялық әдісті қолдана отырып, Зеренді және Қорғалжын аудандарындағы тұрғындар санының азаюына тікелей әсер етіп отырған әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым факторларының ішінен өте тығыз байланысты ($R \geq 0,5$) көрсететін элементтерді іріктеу арқылы, нақты әсер етуші көрсеткішті анықтауға тырыстық.

Кесте 2 - Зеренді және Қорғалжын аудандарының халық санының төмендеуімен тығыз байланысты көрсететін әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым көрсеткіштері

Table 2 - Socio-engineering infrastructure factors indicating a close connection with the decline in the population of zerendinsky and Korgalzhy districts

Ауылдық аумақтардың халық санының (X) азаюына әсер ететін инфрақұрылымдық факторлар	Факторлардың байланыс тығыздығымен анықталған коэффициент (R)	
	зеренді ауданы	қорғалжын ауданы
Жалпы білім беретін мектептері бар АЕМ саны	0,94	0,84
Дәрігерлер саны, адам	0,89	0,79
Науқастарды қабылдауға арналған төсек саны	0,65	0,78
Денсаулық сақтау объектілері бар АЕМ саны	0,82	0,87

Ескерту: зерттеу нәтижесі аясында авторлармен құрастырылған

2 кестеде Зеренді және Қорғалжын аудандарындағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым факторларының ішінен халық санының азаюына әсер етіп отырған негізгі факторларды іріктеп көрсеттік, олар: дәрігерлер санының азаюы (Rz=0,94; Rh=0,84); үлгілік мектептері (RH=0,75) және науқастар-

ға консультациялық көмек көрсететін мекемелері жоқ АЕМ санының артуы (Rz=0,65; RH=0,78), сонымен қатар, науқастарды қабылдайтын төсек саны жеткіліксіз АЕМ (Rz=0,65; Rh = 0,78) санының артуы.

Осындай өзгерістерді Қостанай облысының Әуликөл және Алтынсарин аудандарынан да байықауға болады.

Кесте 3 - Қостанай облысының Әуликөл және Алтынсарин аудандарындағы әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер, 2010-2021 жж.

Table 3 - Socio-demographic indicators in Auliekolsky and Altynsarinsky districts of Kostanay region, 2010-2021

№	Көрсеткіштердің атауы	2010ж	2015ж.	2020ж.	2021ж.	Ауытқу 2021/2010 (%)
<i>Әуликөл ауданы</i>						
1	Барлық АЕМ	42	34	33	33	78,57143
2	Халқы жоқ АЕМ саны	-	-	-	-	*
3	Аудан бойынша халықтың жалпы саны	46903	44644	40464	39613	84,45728
4	Орташа жалақы мөлшері	46686	71903	148273	188239	403,2022
5	Жұмыссыздар саны, мың адам.	*	1100	1000	1000	*
<i>Алтынсарин ауданы</i>						
1	Барлық АЕМ	28	27	25	25	89,28571
2	Халқы жоқ АЕМ саны	0	1	3	3	*
3	Аудан бойынша халықтың жалпы саны	15 569	14 777	13 498	13 331	85,62528
4	Орташа жалақы мөлшері	44 640	64 560	121 686	152 180	340,905
5	Жұмыссыздар саны, мың адам.	*	339	316	359	*

Ескерту: авторлармен дереккөзі негізінде құрастырылған Bureau of National Statistics (2022)

3-кестенің деректерінен көріп отырғанымыздай, Қостанай облысының екі ауданының (Әуликөл және Алтынсарин) әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Екі аудандағы демографиялық жағдайға келетін болсақ, соңғы 20 жылда халықтың орташа саны шамамен 15% төмендеді. Бұл ауыл халқының азаюы бойынша республикадағы орташа көрсеткіштен екі есе көп. Әуликөл ауданында жалақы ауыл шаруашылығы саласындағы орташа республикалық еңбек көрсеткішімен салыстырғанда 30,5%-ға, Алтынсарин ауданында 5,5% - ға жоғары. Соған қарамастан аудандардағы жалақы мөлшері республикалық орташа көрсеткіштен 34-46%-ға төмен (Passport of socio-economic development. Auliekol and Altynsarinsky districts, 2010-2021). Бұл ауыл тұрғындарының табысы жоғары жерлерге кетуіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі.

Зерттеу нәтижесі ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды дамытуда мемлекетпен қатар, жергілікті бизнес құрылымдардың да маңызды екендігін көрсетеді. Теориялық дереккөздерді ескеретін болсақ (Kumar, 2015), КӘЖ ауылдық аумақтардың дамуын билік органдарымен, аумақтың басқа институттарымен, тұрғындармен және т. б. өзара іс-қимылға мүдделі бизнес-құрылым ретінде қарастырады. Сол себепті, КӘЖ ауылдық аумақтардың инфрақұрылымдарын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Мақалада зерттелген төрт ауданның (Зеренді, Қорғалжын, Әуликөл, Алтынсарин) өндіріс көлемі мен еңбекақы мөлшерінің (Bureau of National Statistics, 2022) өсіміне қарамастан, демографиялық және әлеуметтік (еңбек нарығы) проблемалар орын алып отырғанын көруге болады. Атап айтқанда, орташа жалақы 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда Әуликөл ауданында 27,0 %, ал Алтынсарин ауданында 25,1% артты. Дегенмен, өндіріс салаларында тұрақты өсім байқалмайды. Мысалы, Әуликөл ауданында 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі 13,1%, өңдеу өнеркәсібінің көлемі 10,5%, ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 20,7% азайған. Қарастырылып отырған кезеңдер аралығында Алтынсарин ауданында өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі 6,7%; өңдеу өнеркәсібінің көлемі 6,0% төмендеген (Bureau of National Statistics, 2022). Ауыл

шаруашылығы саласындағы мұндай тұрақсыздықтар экономикалық белсенді топтардың ауылдан кетуіндегі басты фактор болып табылады. Статистикалық мәліметтерді ескеретін болсақ, Әуликөл және Алтынсарин аудандарында жұмыс күші мен жұмыспен қамтылған адамдардың санының жылдан-жылға төмендеуі салдарынан аудандардағы тұрғындар саны азайып отыр. Бұл ауданның демографиялық проблемасын да арттырады сөзсіз.

Жалпы алғанда көрсетілген аудандар бойынша ауылдық аумақтардағы тұрғындар санының азаюына әсер етіп отырған негізгі факторлар: дәрігерлер санының азаюы; науқастарға консультациялық көмек көрсететін денсаулық сақтау мекемелері мен үлгілік мектептері жоқ ауылдық елді мекендердің артуы; науқастарды қабылдайтын төсектердің жеткіліксіз саны болып табылады болып табылады.

АЕМ санының тұрақты деңгейін сақтау және халықтың қоныс аударуына жол бермеу, урбанизация процесін тоқтату, мамандар тапшылығын жою, жастарды ауылдық елді мекендерге тарту үшін ауылдық аумақтардың мамандану деңгейін ескере отырып, өндірістік орындарды құру, халықтың табыс деңгейін арттыру өте маңызды. Ол үшін әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым саласындағы мәселелерді шешкен дұрыс.

Ағымдағы жағдай бойынша ауылдық аумақтардағы бірқатар проблемалар бар, солардың бірі әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылым саласындағы мәселелер. Талдау мәліметтері нәтижесінде қала және ауыл тұрғындары арасындағы әлеуметтік инфрақұрылым объектілері қызметтердің тұтыну дәрежесі, көрсетілетін қызметтер сапасы, таңдау мүмкіндіктеріндегі теңсіздіктер бойынша проблемаларды келесідей топтастыруға болады:

1. Ауылдық елді мекендердің едәуір бөлігі бытыраңқы орналасуымен сипатталады. Абаттандырылған тұрғын үйдің жетіспеушілігі ауыл халқы санының қысқаруына және тұрғындардың қалаға көшуіне себеп болады. Ауылдық елді мекендердің едәуір бөлігінің қазіргі заманғы талаптарды қанағаттандыратын орталық жылыту, кәріз жүйелері, тұрақты жол қатынастарының сапасының төмен болуы.

2. Еңбекке ақы төлеудің төмендігі. 2022 жылдың 1 тоқсанындағы жағдай бойынша орташа жалақы 285,4 мың теге болса, ауыл

шаруашылығы саласындағы қызметкерлерінің еңбек ақысы осындан екі есе төмен (144,1 мың теңге) болып отыр. Қостанай облысы Әулиеқол ауданы ұсынған мәліметтерді негізге алатын болсақ аталған сала мамандарының орташа жалақысы 2021 жылы 152,1 мың теңгені құрады. Жеке шаруа қожалығы шаруа қожалығының еңбекке қабілетті мүшелері үшін жұмыс істейтін жалғыз орынға айналады. Әлеуметтік және сауда-тұрмыстық қызметтер көрсетудің жеткіліксіз деңгейі, жұмыс орындарының болмауы, тұрғын үймен қамтамасыз етілмеу - еңбек ресурстарының, әсіресе жастардың, ауылдық жерлерде тұруының тартымсыздығын қалыптастырады.

3. Ауылдық жерлерде орналасқан жалпы білім беру мекемелері облыстың барлық жалпы білім беру мекемелерінің едәуір бөлігін құрайды. Қазіргі уақытта ауыл мектебі белгілі бір елді мекенде болашақтың бар-жоғын анықтайды. Ауылдық елді мекендердің және жалпы АӨК саласының орнықты дамуы мектептің болуына және ауылдағы білім беру жағдайына байланысты. Алайда, соңғы жылдары ауыл мектептерінің көпшілігі шағын жинақты болып келеді. Басым ауылдарда мектептер бейімделген ғимараттарда орналасқан, бұл білім беру сапасын төмендетеді. Шалғай ауылдарға мамандар барғысы келмейді. Сауалнама нәтижесі бойынша 75%-әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымындағы проблемаларды басты себеп ретінде көрсетеді.

4. Ауылдық жерлерде денсаулық сақтау жүйесін дамытудың негізгі бағыты медициналық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру арқылы халықтың аурушандығын нақты төмендету болып табылады. Өкінішке орай, зерттеу мәліметтерінен көріп отырғанымыздай мамандар ауылдық аумақтардағы дәрігерлер саны жылдан жылға азайған. Нақтырақ айтқанда, дәрігерлер саны 2021 жылы 2010 жылмен салыстырғанда Қорғалжын ауданында – 55%, Зеренді ауданында – 39%, Аулиеқол ауданында – 10,1%, Алтынсарин ауданында – 11,1% азайған (Bureau of National Statistics, 2022).

5. Ауылдық жерлердегі табысы азық-түлік қоржыны құнынан төмен халықтың үлесі қаламен салыстырғанда әлдеқайда жоғары. Егер, 2021 жылы бұл көрсеткіш қалда 0,1 % құраса, ауылдық жерлерде екі есе жоғары, яғни 0,2% тең. Сондықтан, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер саны әлі

де жоғары. Бұл өзара байланысты қиындықтарды тудырады (World-Social-Report, 2021). Мал басын шамадан тыс арттыру, жеке қосалқы шаруашылықтар санын көбейту т.б. Мысалы, жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатын ауыл тұрғындары жайылымдар мен шабындықтардың тапшылығы проблемасына тап болуда.

Келтірілген деректер нәтижесінде аудандардың өндіріс көлемінде және ЖІӨ құрамындағы ауыл шаруашылығы саласының үлесінде бір қалыпты тұрақты өсім сақталмай отыр. Сол себепті, экономикалық белсенді топтар тұрақты табыс табу мақсатында ірі қалаларға немесе урбандалған аймақтарға қоныс аударады деп бағалауға болады. Себебі, зерттеу нәтижелері ауылдық аумақтардағы халықтың жылдан-жылға азаюына экономикалық белсенді жұмыс күші мен жұмыспен қамтылған халық санының азаюының (Bureau of National Statistics, 2022) тікелей әсері бар екенін көрсетті.

Аталған проблемаларды реттеу, ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту бағында мемлекетпен кешенді бағдарламалар мен түрлі деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық жобалар әзірленді Tatyana et al (2020). Қазіргі кезде ауылдық территорияларды дамыту тәсілдерін институционалдық жағынан қамтамасыз етіу және оның тиімділігін арттыру, сондай-ақ ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында мемлекет стратегиялық құжат ретінде «Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын» жасады. Тұжырымдамада елді мекендердің әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын реттеумен бірге, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, табыс көзін қалыптастыру, жергілікті кәсіпорындарды дамыту, ауылшаруашылық өнімдерін өңдейтін өндіріс орындарын ауылдарда орналас-тыру секілді әлеуметтік-экономикалық механизмдер қарастырылған. Демек, мемлекеттің ауылдық территориялардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды дамытудың стратегиялық бағыттарында да КӨЖ-тің рөлінің маңызды екенін көруге болады.

Мақалада талқыланған деректер, суреттер мен кестелерді қорытындылай келе, Республиканың басым ауылдық аумақтарында әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды дамыту үшін мемлекетпен қатар, жергілікті бизнес өкілдері де маңызды рөл атқаратындығын анық байқауға болады.

Жергілікті бизнес өкілдері КӘЖ арқылы бір мезгілде бірнеше проблеманы шешу мүмкіндігіне ие. Нақтырақ айтатын болса, Қостанай облысының Ұзынкөл ауданындағы «Обаған» ауылы мен Ақмола облысы Целиноград ауданындағы «Родина» ауылдарындағы жергілікті кәсіпкерлер КӘЖ аясында ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамытуда маңызды рөл атқаруда.

Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік (КӘЖ) шеңберінде ауылдық аумақтарды дамыту қажеттілігі мыналармен түсіндіріледі:

- инфрақұрылым құру және тұрмыстық қызметтер мен коммуникацияларды құру;

- білім беруді, сондай-ақ денсаулық сақтау стандарттары мен өмір сүру жағдайларын жақсарту;

- әр түрлі салаларда жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін құру (Kumar, 2015).

КӘЖ аясында ауылдық аумақтарды дамытудағы негізгі мақсат - билік, бизнес және халықтың мүдделерін сақтай отырып, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын арттыру, қалалық деңгейге дейін жеткізу болып табылады. Себебі, ауылдық аумақтарды дамытудағы КӘЖ өзінің көп деңгейлі ерекшеліктерімен сипатталады:

1. КӘЖ базалық деңгейі. Соған сәйкес бизнестің өзінің негізгі міндеттерін адал орындауы талап етіледі: нәтижеге сәйкес жалақы төлеу; салықтар мен сақтандыру төлемдерін уақтылы төлеу; технологиялық регламенттер мен стандартқа сәйкес келетін тауарлар (қызметтер) өндіру; Еңбек заңнамасының нормаларын сақтау, қауіпсіз еңбекке жағдай жасау; экологиялық қауіпсіздік саласындағы заңнаманы орындау; мүмкіндігінше, жұмыс күшін кеңейту және жаңа жұмыс орындарын құру.

2. Еңбек ұжымының, адамның жеке басының және адами капиталдың қалыптасу және даму дәрежесі. КӘЖ-тің бұл деңгейі серіктестік сипаттағы ішкі қатынастарды дамытуға бағытталған, ол келіссөздер процесінің нәтижесінде қызметкерлердің мүдделерін ескеруді көздейді; ол сонымен қатар қызметкерлерге белгілі бір жеңілдіктер берудің кепілі болып табылады және әлеуметтік инвестицияларды білдіретін әлеуметтік қызметтерге кепілдік береді; қызметкерлерді кәсіпорын иелері болып табылатын адамдар санына тарту арқылы капиталды әлеуметтендіруге ықпал ету; қызметкерлерді кәсіби даярлау, қайта даяр-

лау және біліктілігін арттыру, олардың еңбегін қорғау және денсаулығы арқылы адами капиталға инвестицияларға жәрдемдесу; қызметкерлердің, олардың отбасы мүшелерінің зейнетақы және тұрғын үй жағдайларын жақсарту арқылы әлеуметтік инвестицияларды қалыптастыруда ерекше маңызға ие.

3. КӘЖ-тің жоғарғы деңгейі қайырымдылық, демеушілікті көздейді.

Ұсынылған деңгейлерді талдау Қазақстан Республикасында қалыптасқан басқа да ерікті міндеттемелермен толықтырылуы мүмкін. Сонымен, базалық деңгейге муниципалды (аймақтық) басқару органдарымен өзара әрекеттесу жатады. Қызметкерлердің шығармашылық белсенділігі мен зияткерлік әлеуетін дамыту және іске асыру, кәсіпорынның жастар бірлестіктерінің жұмысына, олардың белсенді демалысына, спорттық-сауықтыру іс-шараларына қатысуына жағдай жасау, сол арқылы адами капиталға инвестицияларға жәрдемдесуге болады. Осылайша КӘЖ ауылдық аумақтардың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамытуда, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын арттыруда, жалпы алғанда ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайтуда маңызды рөл атқарады.

Қорытынды

Талдау нәтижелері және ауылдық аумақтарды дамытудың мемлекеттік бағдарламалары ауылдың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамытуда мемлекетпен қатар, жергілікті кәсіпорындардың маңызды рөл атқаратынын көрсетіп отыр. Осыған сәйкес, АЕМ әлеуметтік инфрақұрылымын және ауылдық өзін-өзі басқаруды кешенді дамытуды КӘЖ шеңберінде іске асыру аса маңызды.

КӘЖ - ұйым қызметінің клиенттерге, қызметкерлерге, олардың отбасыларына, жергілікті қоғамдастыққа, акционерлерге және олардың қызметінің барлық аспектілерінде қоршаған ортаға әсері үшін жауапкершілікті өз мойнына ала отырып, ұйымдарды қоғамның мүдделерін ескеруге итермелейтін ұғым. Бұл ауылдың әлеуметтік, экономикалық, экологиялық әлеуетін кешенді дамытуға әсер ететін бірден-бір механизм. КӘЖ жоғары экономикалық мақсатқа қол жеткізу үшін мүдделі тараптарды (ауыл тұрғындары, бизнес, билік) біріктіру тетігі ретінде әрекет етеді.

КӘЖ-тің тиімді жұмыс істеуі мемлекеттік қолдау шараларымен тікелей байланысты. Бұл ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің тиімділігін арттырады. Сондықтан отандық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге оң әсер ететін, ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына жана серпін беретін, нарыққа тез бейімделетін, сыртқы ортаның сын-тегеуріндеріне қарсы тұруға қабілетті схеманың (желілік картаның) болуы орынды деп санаймыз. Егер бизнес бұрын кәсіпорынның пайдасын ғана ескеретін болса, КӘЖ шеңберіндегі көптеген ұйымдар барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде өз қызметкерлерінің, клиенттерінің, жеткізушілерінің, қоршаған орта мен қоғамның және, сайып келгенде, планетаның мүдделерін ескере отырып, жұмысты алдын ала жоспарлайды.

Ауылдық аумақтарды КӘЖ аясында дамыту келесі шарттар аясында жүзеге асырылмақ: Мемлекет ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне барынша қолдау көрсетеді. Облыстардың әр ауданынан (ең аз дегенде) мамандандырылған өндірістің негізін қалыптастырады. Ол өндіріс кластерлік сипатта (шикізаттан дайын өнімге дейін) болғаны дұрыс. Өндірісті басқару мен ұйымдастыру жауапкершілігі кәсіпкерлік іс-әрекетте тәжірибесі мол жауапты тұлғаға жүктелуі тиіс. Кәсіпорын жетекшісі сол аумақтағы әр тұрғынның әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға жауапты болуы тиіс.

Ауылдық аумақтарда КӘЖ-ті дамыту арқылы еліміздің ауылдық аумақтарындағы орын алып отырған бірқатар проблемаларды реттеуге және келесі мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады:

- Мемлекеттік қолдау нәтижесінде ауылдық аумақтардың мамандану деңгейін ескере отырып, ауылшаруашылық өнімдерін өндіретін және оны қайта өңдейтін өндіріс орындарын ауылдық жерлерге шоғырландыру, ауыл тұрғындарын тұрақты жұмыспен қамту.

- Жергілікті кәсіпорындарды нығайту арқылы ауылдың әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарын дамыту, тұрғындардың тұрмыс сапасын жақсарту мүмкіндігі. Нәтижесінде ауыл шаруашылығы саласындағы мамандардың тапшылығын, жұмыссыздықты, демографиялық проблемаларды, урбандалу процесін біртіндеп реттеу.

- Перспективалы (үлкен ауыл немесе аудан орталықтарында) ауылдарда мамандандырылған кәсіпорындарды құру нәтижесінде өнім сапасы мен бағасына қатаң бақылау жасау мүмкіндігі, импорттық әлеуетті арттыру.

- Қоршаған ортаны қорғау - бизнестің экологиялық тиімділігін арттыру өзінің экологиялық таза тәжірибесінің арқасында қоршаған ортаны қорғау мүмкіндігі.

- Қоғамдастықты әрекеттерді нығайту - қоғамдастыққа көмек көрсету бағдарламаларын жүзеге асыру, білім беру, еңбекті қорғау және қауіпсіздік қажеттіліктерін қолдау, демеушілік және қызметкерлерді қоғамдағы ерікті жұмыс істеуге ынталандыру.

- Қызметкерлердің құқықтары-қауымдастық бостандығы және ұжымдық келіссөздер жүргізу құқығы, мәжбүрлі еңбекті жою, барлық балалар еңбегін жою және еңбек саласындағы кемсітушілікті жөну.

- Ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарды тұрақты дамыта отырып, ауыл шаруашылығына жастарды жұмысқа тарту және жұмыспен қамту, жұмысқа орналасуына жағдай жасау мүмкіндігі.

- Жергілікті кәсіпкерлердің бизнестегі әлеуметтік жауапкершілігін ескере отырып, қажеттіліктеріне сәйкес ауыл шаруашылығы жерлерін, несие, субсидия беру мүмкіндігі.

- Фермердің өнімін нарыққа жылжыту шығындарын төмендету, шикізат өнімдерінің қалдығын (ет, жүн-тері) тиімді игеру мақсатында ауыл шаруашылығы мамандандырылған логистикалық орталықтарды тиімді ұйымдастыру.

Алғыс: Зерттеу жұмысы О.Ә. Әлипбекидің жетекшілігіндегі «Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың агроөнеркәсіптік кешендегі кооперативтік процестерді дамытуға, ауылдық аумақтарды орнықты дамытуға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге әсерін зерттеу» тақырыбындағы №BR10764919 ғылыми техникалық бағдарламасы аясында әзірленді. Авторлар осы бағдарламаға қолдау көрсеткен Ақмола облысының Зеренді және Қорғалжын аудандарының, сонымен қатар, Қостанай облысының Әуликөл және Алтынсарин аудандарының әкімдігіне - ауылдық аумақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіш-

тері бойынша статистикалық ақпаратты жүйелеуге көмектескені үшін зор ризашылығын білдіреді.

References

1. Martos-Pedrero, A., Jiménez-Castillo, D., & Cortés-García, F. J. (2022). Examining drivers and outcomes of corporate social responsibility in agri-food firms. *Agricultural Economics*, 68(3), 79-86. <https://doi.org/10.17221/398/2021-AGRICECON>
2. Castañeda, A., Doan, D., Newhouse, D., Nguyen, M. C., Uematsu, H., & Azevedo, J. P. (2018). A new profile of the global poor. *World Development*, 101, 250-267. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.08.002>
3. UNDESA (2021). *World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs Social Inclusion*. [cited January 4, 2023]. Available: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>
4. Bureau of National Statistics (2021). [cited September 2, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
5. Nigmatov, K. (2022). The problem of development of rural areas. [cited February 16, 2023;]. Available: https://economy.kz/ru/Novostiinstituta/id=4348/arch=2022_3
6. Arato, M., Speelman, S., & Van Huylenbroeck, G. (2016). Corporate Social Responsibility applied for rural development: An empirical analysis of firms from the American continent. *Sustainability*, 8(1), 102. <https://doi.org/10.3390/su8010102>
7. Kumar, A., & Singh, K. (2015). Corporate social responsibility initiatives towards Rural infrastructural development: An Indian perspective. *International Journal of Marketing, Financial Services and Management Research*, 4(1), 125-135. <https://doi:10.5281/zenodo.5058021>
8. Fortunati, S., Morea, D., & Mosconi, E. M. (2020). Circular economy and corporate social responsibility in the agricultural system: Cases study of the Italian agri-food industry. *Zemledska Ekonomika*, 66(11), 489-498. <https://doi:10.17221/343/2020-AGRICECON>
9. Yurzina, T., Shalanov, N., & Kosinskiy, P. (2020). Assessment and promotion of social responsibility of business in the development of rural areas of the mining region. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 174, p. 04057-04065). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202017404057>
10. Mednikova, I. (2014). What will Kazakhstan's accession to the OECD give to business, Forbes.kz, [cited January 4, 2023]. Available: http://forbes.kz/process/expertise/chto_dast_biznesu_vstuplenie_kazahstana_v_oser
11. Sisenova, A. T. (2020). Corporate social responsibility – a new business philosophy. *Bulletin of Turan University*, 2(86), 64-68.
12. Nurmuhametov, N. N., & Beketova, K. N. (2022). Corporate social responsibility – framework for strengthening strategic development large engineering enterprises. *Central Asian Economic Review*, 2(143), 28-44. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-2-28-44>
13. Bekpayeva, Z. A., Nikiforova, N. V., & Karlik, M. A. (2022). The Main Trends in the Development of Corporate Governance Through the Prism of Domestic and Foreign Experience. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(2), 246-257. <https://doi.org/10.5n76/1997-9967-2022-2-246-257>
14. Khan, H., Khan, U., Jiang, L. J., & Khan, M. A. (2020). Impact of infrastructure on economic growth in South Asia: Evidence from pooled mean group estimation. *The Electricity Journal*, 33(5), 106735-106750. <https://doi.org/10.1016/j.tej.2020.106735>
15. Nawaz, S., & Mangla I. U. (2021). The economic geography of infrastructure in Asia: The role of institutions and regional integration. *Journal Research in Transportation Economics*, (88), 87-95. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2021.101061>
16. Popova, S. A., Smotrova, E. E., & Kolpakova, E. A. (2020). Typology of rural territories by level of engineering infrastructure development. *Intelligence. Innovation. Investment*, 6, 69-78. <https://doi.org/10.25198/2077-7175-2020-6-69>
17. Nukesheva, A. Zh., Zhenshan D., & Musina R. S. (2019). Social infrastructure of rural areas of Kazakhstan. *Problems of agrimarket*, 4, 178-184.
18. Sklyar, R. V. (2019). More than 120 billion tenge allocated for the project «Auyl-el besigi» in Kazakhstan. Kazinform International News Agency [cited January 4, 2023]. Available: https://www.m.inform.kz/ar/bolee-120-mlrd-tenge-vydelili-na-proekt-auyl-el-besigi-v-rk_a4005738/amp
19. Tleuberdinova, A. T., Kulik, V. B., & Kulik, K. V. (2021). Analysis of the provision of transport infrastructure in rural areas of the Republic of Kazakhstan. *Scientific journal Bulletin of Turan University*, 4(92), 103-111. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-103-111>
20. Zhenskhan, D., & Alpeisova, Sh. E. (2021). Socio-economic development of rural areas of Kazakhstan. *Problems of agrimarket*, 1, 147-154. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.18>
21. Kosymbaeva, Sh. I., Nukesheva, A. Zh., & Kadyrova, G. M. (2019). Improving the management of social infrastructure in rural areas. *Bulletin of Turan» University*, 3(83), 169-173.
22. Zhenshan, D., Rustembayev, B. E., & Nukesheva, A. Zh. (2022). Social and engineering infrastructure of rural areas: focus on renewal and improvement of the welfare of the rural population of Kazakhstan. *Problems of agrimarket*, 4, 184-191. <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.21>

Список литературы (транслитерация)

1. Martos-Pedrero, A., Jiménez-Castillo, D., & Cortés-García, F. J. (2022). Examining drivers and outcomes of corporate social responsibility in agri-food firms. *Agricultural Economics*, 68(3), 79-86. <https://doi.org/10.17221/398/2021-AGRICECON>
2. Castañeda, A., Doan, D., Newhouse, D., Nguyen, M. C., Uematsu, H., & Azevedo, J. P. (2018). A new profile of the global poor. *World Development*, 101, 250-267. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.08.002>
3. UNDESA (2021). *World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs Social Inclusion*. [cited January 4, 2023]. Available: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>
4. Bureau of National Statistics (2021). [cited September 2, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
5. Nigmatov, K. (2022). The problem of development of rural areas [Problema razvitiya sel'skikh territorii]. [cited February 16, 2023]. Available: https://economy.kz/ru/Novostiinstituta/id=4348/arch=2022_3 (In Russ.)
6. Arato, M., Speelman, S., & Van Huylenbroeck, G. (2016). Corporate Social Responsibility applied for rural development: An empirical analysis of firms from the American continent. *Sustainability*, 8(1), 102. <https://doi.org/10.3390/su8010102>
7. Kumar, A., & Singh, K. (2015). Corporate social responsibility initiatives towards Rural infrastructural development: An Indian perspective. *International Journal of Marketing, Financial Services and Management Research*, 4(1), 125-135. <https://doi:10.5281/zenodo.5058021>
8. Fortunati, S., Morea, D., & Mosconi, E. M. (2020). Circular economy and corporate social responsibility in the agricultural system: Cases study of the Italian agri-food industry. *Zemledska Ekonomika*, 66(11), 489-498. <https://doi:10.17221/343/2020-AGRICECON>
9. Yurzina, T., Shalanov, N., & Kosinskiy, P. (2020). Assessment and promotion of social responsibility of business in the development of rural areas of the mining region. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 174, p. 04057-04065). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202017404057>
10. Mednikova, I. (2014). What will Kazakhstan's accession to the OECD give to business, *Forbes.kz*, [cited January 4, 2023]. Available: http://forbes.kz/process/expertise/chto_dast_biznesu_vstuplenie_kazahstana_v_oser
11. Sisenova, A. T. (2020). Corporate social responsibility – a new business philosophy. *Bulletin of «Turan» University [Vestnik universiteta «Turan»]*, 2(86), 64-68. (In Russ.)
12. Nurmuhametov, N. N., & Beketova, K. N. (2022). Corporate social responsibility – framework for strengthening strategic development large engineering enterprises. *Central Asian Economic Review [Jekonomicheskij obzor Central'noj Azii]*, 2(143), 28-44. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-2-28-44> (In Russ.)
13. Bekpayeva, Z. A., Nikiforova, N. V., & Karlik, M. A. (2022). The Main Trends in the Development of Corporate Governance Through the Prism of Domestic and Foreign Experience. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(2), 246-257. <https://doi.org/10.5n76/1997-9967-2022-2-246-257>
14. Khan, H., Khan, U., Jiang, L. J., & Khan, M. A. (2020). Impact of infrastructure on economic growth in South Asia: Evidence from pooled mean group estimation. *The Electricity Journal*, 33(5), 106735-106750. <https://doi.org/10.1016/j.tej.2020.106735>
15. Nawaz, S., & Mangla, I. U. (2021). The economic geography of infrastructure in Asia: The role of institutions and regional integration. *Journal Research in Transportation Economics*, (88), 87-95. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2021.101061>
16. Popova, S. A., Smotrova, E. E., & Kolpakova, E. A. (2020). Typology of rural territories by level of engineering infrastructure development. *Intelligence. Innovation. Investment [Intellekt. Innovacii. Investicii]*, 6, 69-78. <https://doi.org/10.25198/2077-7175-2020-6-69> (In Russ.)
17. Nukesheva, A. Zh., Zhenshan D., & Musina R. S. (2019). Social infrastructure of rural areas of Kazakhstan. *Problems of agrimarket [Agrarlyq naryq мәseleleri]*, 4, 178-184. (In Kaz)
18. Sklyar, R. V. (2019). More than 120 billion tenge allocated for the project «Auy-el besigi» in Kazakhstan. *Kazinform International News Agency [Mezhdunarodnoe informacionnoe agentstvo Kazinform]*, [cited January 4, 2023]. Available: https://www.m.inform.kz/ar/bolee-120-mlrd-tenge-vydelilina-proekt-auy-el-besigi-v-rk_a4005738/amp (In Russ.)
19. Tleuberdinova, A. T., Kulik, V. B., & Kulik, K. V. (2021). Analysis of the provision of transport infrastructure in rural areas of the Republic of Kazakhstan. *Scientific journal Bulletin of Turan University [Vestnik universiteta Turan]*, 4(92), 103-111. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-103-111> (In Russ.)
20. Zhenskhan, D., & Alpeisova, Sh. E. (2021). Socio-economic development of rural areas of Kazakhstan. *Problems of agrimarket*, 1, 147-154. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.18>. (In Kaz)
21. Kosymbaeva, Sh. I., Nukesheva, A. Zh., & Kadyrova, G. M. (2019). Improving the management of social infrastructure in rural areas. *Bulletin of Turan University [Vestnik universiteta Turan]*, 3(83), 169-173. (In Kaz)
22. Zhenshan, D., Rustembayev, B. E., & Nukesheva, A. Zh. (2022). Social and engineering infrastructure of rural areas: focus on renewal and improvement of the welfare of the rural population of Kazakhstan. *Problems of agrimarket [Agrarlyq naryq мәseleleri]*, 4, 184-191. <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.21>. (In Kaz)

Information about the authors

Onggarbek A. Alipbeki - doctor of biological sciences, professor, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: aalipbeki@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-0490>

***Darima Zhenshan** – candidate of economic sciences, associate professor, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: azan_tanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Nurlan Zh.Urazbayev – candidate of economic sciences, associate professor, Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: n_urazbaev@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5077-792>

Chaimgul A. Alipbekova – candidate of Ariculturz Sciences, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: chaimgul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-3573>

Авторлар туралы мәліметтер

Әліпбеки О.Ә. – биология ғылымдарының докторы, профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: aalipbeki@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-0490>

***Женсхан Д.** – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: azan_tanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Уразбаев Н.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: n_urazbaev@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5077-792>

Алипбекова Ч.А. – ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: chaimgul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-3573>

Сведения об авторах

Алипбеки О.А. – доктор биологических наук, профессор, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: aalipbeki@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-0490>

***Женсхан Д.** – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: azan_tanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Уразбаев Н.Ж. – кандидат экономических наук, доцент, Кызылординский университет имени Кorkyt Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: n_urazbaev@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5077-792>

Алипбекова Ч.А. – кандидат сельскохозяйственных наук, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: chaimgul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-3573>